

DR. MIHAEL TOROŠ – PRIMORSKI DUHOVNIK MED DRŽAVNIMI IN CERKVENIMI OBLASTMI

Egon PELIKAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: egon.pelikan@zrs.upr.si

IZVLEČEK

V prispevku avtor na primeru kratke biografije dr. Mihaela Toroša opisuje položaj na vsakokratni relaciji med Cerkvijo in državo na Primorskem (Goriškem), od časa pred prvo svetovno vojno do 60-ih let 20. stoletja. V prvem delu razprave opisuje položaj slovenske duhovščine v Julijski krajini pod fašizmom v času med obema vojnama in v času druge svetovne vojne, v drugem pa usodo slovenske primorske duhovščine v jugoslovanskem delu Goriške nadškofije v letih 1945–1955. Razumevanja dogajanja v tem širokem časovnem loku nam omogoča razumeti tako usodo dr. Mihaela Toroša kakor usodo večine primorske duhovščine v socialistični Jugoslaviji po letu 1945.

Gljučne besede: Mihael Toroš, Katoliška cerkev, Primorska, Goriška nadškofija, fašizem, OVRA, druga svetovna vojna, duhovščina, socialistična Jugoslavija, UDBA

IL DR. MIHAEL TOROŠ – UN SACERDOTE DEL LITORALE TRA AUTORITÀ STATALE E AUTORITÀ ECCLESIASTICA

SINTESI

Prendendo in esame la breve biografia del dr. Mihael Toroš, l'autore del contributo descrive il rapporto coevo tra Chiesa e Stato nella regione del Litorale (Goriziano), nell'arco di tempo compreso tra il periodo precedente la prima guerra mondiale e gli anni Sessanta del XX secolo. La prima parte della trattazione si sofferma sulla condizione del clero sloveno nella Venezia Giulia sotto il fascismo nel periodo tra le due guerre e durante il secondo conflitto mondiale; la seconda descrive invece la sorte toccata al clero sloveno del Litorale che si trovò ad operare nel settore jugoslavo dell'arcidiocesi di Gorizia tra il 1945 e il 1955. L'esame di quanto accaduto in questo ampio arco di tempo ci aiuta a comprendere sia il destino

del dr. Mihael Toroš e alla pari quello toccato a buona parte del clero sloveno del Litorale nel contesto della Jugoslavia socialista dopo il 1945.

Parole chiave: Mihael Toroš, Chiesa cattolica, Litorale, arcidiocesi di Gorizia, fascismo, OVRA, seconda guerra mondiale, clero, Jugoslavia socialista, UDBA

UVOD

Danes, ko biografija sicer upravičeno doživlja renesanso v smeri njene interdisciplinarnosti (npr. v kombinacijah s socialno, kulturno ali politično zgodovino), se ponovno soočamo tudi z vrsto težav, ki so bile vedno povezane s pisanjem biografije. Te težave lahko spremljamo od razmišljanj o pojmu zgodovinske biografije kakšnega Eduarda Meyerja (že leta 1910), ki je menil, da *"biografija ni zares zgodovinopisno delo"* (Momigliano, 2008, 245), angleškega zgodovinarja Collingwooda, ki biografijo ne vidi le kot "ne-zgodovinsko" ampak celo kot "antizgodovinsko" (Rebeschini, 2006, 429), vse do opomb o dometu biografije npr. Marca Blocha ali razprav o novih možnih paradigmah biografije npr. Pierra Bourdieuja, Arnalda Momiglianija in vrste drugih avtorjev.

Kot pravi Bordieu *"lahko identiteto osebnosti kot družbeno vzpostavljene individualnosti potrjujemo le za ceno velikanske abstrakcije"* (Rebeschini, Verginella, 2008, 243), pa tudi simplifikacije ali redukcije bi lahko dodali. Zgodovinarji smo pri tem ujeti – kot pravi Carlo Ginzburg – v široko polje *"razmerja med človeškimi dejanji in konteksti"* (Rebeschini, Verginella, 2008, 245). Dr. Mihael Toroš, ki ga obravnavam v prispevku, je značilna tovrstna zgodovinska figura cerkvenega dostojanstvenika na Primorskem, saj na podlagi njegovega življenja in dela lahko sledimo širšim političnim in družbenim spremembam v času in prostoru.

V prispevku obravnavam čas od Toroševega šolanja in pozneje delovanja v Goriški nadškofiji v državnopravnem okviru Avstro-ogrske monarhije, razmere v Cerkvi pod fašistično Italijo in nazadnje socialistično Jugoslavijo. Na primeru Toroševe biografije se usmerjam na pregled delovanja Cerkve na Primorskem v 20. stoletju. Biografija torej služi predvsem kot izhodišče analize širšega konteksta dogajanja na relaciji Cerkev – država v prostoru in času, ki ga obravnavam.

V AVSTRO-OGRSKI MONARHIJI

Mihael Toroš se je rodil 12. avgusta 1882 v Medani v Goriških Brdih. Oče je bil kmet (a ne kolon, kot večina prebivalcev Brd), mati je bila iz Kožbane. Osnovno šolo

je obiskoval v Medani v letih 1890–1898 in se leta 1898 vpisal na državno gimnazijo v Gorici, ki jo je obiskovala večina elite poznejše primorske slovenske inteligence različnih idejnih in političnih usmeritev (Marušič, 1985, 129–152). Med dijaki, ki so obiskovali gimnazijo, najdemo tako slikarja Ivana Čarga, poznejšega komunističnega poslanca v rimskem parlamentu Jožeta Srebrnič, grofa Karla Attemsa, alpinista in filozofa Klementa Juga, zgodovinarja Milka Kosa, literarnega zgodovinarja Alojza Resa, pisatelja Narteja Velikonjo, slikarja Antona Gojmira Kosa, skladatelja Marija Kogojca in še mnoge druge. Preseneča tako splošna vzgojna raven tedanje goriške gimnazije kot tudi študijske snovi, s katerimi so se ukvarjali gimnazijci (Jahresberichte, 1898–1914).

Po maturi 5. junija 1906 je Toroš vstopil v goriško centralno semenišče in bil 18. junija 1908 posvečen v duhovnika. V letih 1910–1914 je kot kaplan služboval v Dornberku in Braniku (Kralj, 2007, 48).

V tem času je težko zbolel in se zdravil v Litomeřicah na Češkem in nazadnje na Dunaju. V Gorico se zaradi začetka bojev na soški fronti ni mogel več vrniti in čas je izkoristil tako, da se je leta 1917 vpisal na študij civilnega prava na Dunajski univerzi. Konec leta 1918 se je po razpadu Avstro-Ogrske vrnil v Gorico, študij prava pa je nato nadaljeval v Rimu, kjer je na Gregoriani študiral cerkveno pravo. Dne 4. junija 1921 je bil promoviran z izrednim uspehom in posebnim papeškim odlikovanjem (Kralj, 2007, 48).

V ITALIJI – DVAJSETA LETA

Po vrnitvi v Julijsko krajino (Gorico) je Toroš postal vodja škofijske pisarne v letih 1921–1924. V tem času je v bogoslovnem semenišču prevzel poučevanje cerkvenega prava.

Čeprav se je italijanizacija priključenih pokrajin začela takoj po italijanski zasedbi, je po Mussolinijevem prevzemu oblasti (oktobra 1922) nastopilo bistveno drugačno obdobje (Apih, 1985, 35). S prihodom fašizma na oblast je postala eliminacija vse slovenske in hrvaške inteligence v Julijski krajini državni program s posebno prioriteto. Prvi uradni poznani dokument o politiki fašistične vlade do manjšine v priključenih pokrajinah je izdal Mussolini 1. novembra 1925. Vseboval je načela na katerih so temeljili vsi nadaljnji raznarodovalni programi. Poveljnik uprave javne varnosti v Gorici je leta 1925 takoj poročal v Notranje ministrstvo: *"Dal sem podprefektom navodila, naj skrbno nadzorujejo tako duhovnike, kakor učitelje in mi tudi sproti poročajo"* (ACDS, 5).

Z učitelji je v resnici šlo razmeroma zlahka (največkrat preprosto z dekreti), pri duhovščini pa se je položaj zapletel. Oktobra 1923 je Gentilejeva šolska reforma odpravila slovenščino iz prvega razreda osnovne šole (Klinec, 1979, 37). Verouk je pod fašizmom nenadoma postal edino slovensko šolstvo. Leta 1928 je Prosветno

ministrstvo zahtevalo, naj se v vseh šolah vpelje verouk izključno v italijanskem jeziku (Čermelj, 1965, 57). Na to so slovenski in hrvaški duhovniki (po navodilih Zbora svečnikov svetega Pavla) korporativno odgovorili s predstavitvijo slovenskega verouka v cerkve. To so omogočale Norme Frančiška Borgije Sedeja, izdane septembra 1931 (Juvančič, 1974, 98).

Dr. Mihaelu Torošu je bilo v tem času zaradi dobrega poznavanja cerkvenega prava, natančnosti in zanesljivosti, zaupano vodenje metropolitanskega sodišča v Gorici, pozneje pa je deloval tudi v okviru pokrajinskega cerkvenega sodišča za severovzhodno Italijo v Benetkah (Kralj, 2007, 49).

V GORIŠKI NADŠKOFIJI V TRIDESETIH LETIH

V začetku tridesetih let je kot odgovor na pritisk političnih oblasti (in tudi Vatikana), prišlo v Julijski krajini do organiziranega iredentističnega delovanja slovenske in hrvaške duhovščine, ki je deklarirala upor do cerkvene in državne oblasti. Pri tem je šlo za mednarodno propagandno aktivnost v Evropi in v Kraljevini Jugoslaviji itd., v Julijski krajini pa za načrtno vzgojo duhovniškega podmladka s pomočjo sredstev iz Kraljevine Jugoslavije, organiziran pritisk v Rimu s pomočjo spomenic, odpor zoper lokalno cerkveno hierarhijo pri poskusih zlorabljanja Katoliške cerkve za raznarodovanje Julijske krajine itn. Deklariran cilj slovenske in hrvaške duhovščine, združene v Zboru svečnikov, je bil ustvarjati pogoje za odcepitev Julijske krajine od Italije in za njeno priključitev h Kraljevini Jugoslaviji. Iredentistična dejavnost je bila financirana iz Kraljevine Jugoslavije prek tajnega fonda pri Zunanjem ministrstvu. V tridesetih letih je v Julijski krajini v tem smislu nedvomno šlo za upor državnim in cerkvenim oblastem. Po sklenitvi konkordata februarja leta 1929, so fašistična vlada v Rimu in še posebno prefekti v Julijski krajini predpostavljali, da imajo v odnosu do slovenske in hrvaške manjšine zdaj končno "proste roke" tudi na cerkvenem področju in dejansko so si protislovenski ukrepi državnih in cerkvenih oblasti v Julijski krajini sledili drug za drugim.

V tem času je zadnjega slovenskega nadškofa Frančiška Borgio Sedeja, ki je bil z usklajeno intrigo cerkvene in posvetne oblasti odstavljen, zamenjal administrator, ki se je odlično razumel z lokalnimi predstavniki režima. Sedejev naslednik, Giovanni Sirotti je bil sicer za nadškofijskega administratorja sposoben izredno originalnih javnih izjav: *"Ko sta mu tržaški in poreški škof pismeno ukazala, da mora dovoliti slo. [slovenskim, op. E. P.] gojencem, da govorijo med seboj v materinščini, je S. [Sirotti, op. E. P.] pred prefekti – bogoslovci – izjavil: 'Quel mona del vescovo di Trieste e quel idiota di Parenzo credono che comanderanno a mi!' To je v aktih šlo že preje na kongregacijo!"* (AEB, 1, dok. št. 328).¹

¹ *"Ta tržaški bebec in ta poreški idiot mislita, da mi bosta ukazovala."*

Dr. Mihael Toroš se zapletenemu razmerju med Cerkvijo in državo ni mogel izogniti. V tridesetih letih je praktično vse slovenska primorska duhovščina imela policijsko kartoteko, sestavljeno iz rednih poročil o "antifašistični dejavnosti slovenskega klera" in vsakega posameznega duhovnika, tako tudi Mihaela Toroša. Kartoteke se danes nahajajo v Centralnem državnem arhivu v Rimu.

Tedaj se je zaostril tudi Torošev spor z oblastmi, ki so natančno spremljale vso dejavnost, prestrezale in prevajale vso njegovo korespondenco in jo pošiljale v Rim (ACDS, 2). Apostolski administrator Giovanni Sirotti je brez posvetovanja s škofoma v Trstu in Poreču pripravil načrt o spremembah v vodstvu goriškega semenišča, spremenil naj bi sestavo profsorskega zbora, odpravljal stare tradicije itd. (Klinec, 1979, 99). S temi načrti je bila krščanskosocialna organizacija natančno seznanjena tudi na podlagi Sirottijeve korespondence, ki jo je redno prestrezala na pošti. V semenišču je nameraval ustvariti nekakšno jedro italijanskih dijakov – nacionalistov, ki jih je v ta namen pripeljal iz koprškega semenišča (Matta, 1983, 62). Po prihodu dvanajstih italijanskih gojencev je prišlo med dijaki v Gorici do nacionalnih trenj. Fogar je pozival k strpnosti in umiritvi nacionalnih strasti. Njegov poziv k strpnosti v enem od nagovorov dijakov je prišel v javnost (del škofovega govora, ki je bil interne narave, je nenadoma objavil tržaški *Il Piccolo*) in Fogar je dal po preiskavi iz semenišča izključiti krivce (ACDS, 3).² To je sprožilo časopisno gonjo in nato policijske ukrepe proti slovenskim duhovnikom, zaposlenim v semenišču. V resnici je Fogar 3. januarja 1934 pred gojenci goriškega semenišča med drugim izjavil tudi, da se *"roditi kot Italijan ni nikakršna zasluga in nikakršna prednost"* (Matta, 1983, 62).

Politična oblast se je s policijskimi ukrepi znesla nad celotnim semeniščem. Goriški dogodki so bili torej v očitni neposredni zvezi z ofenzivo proti škofu Fogarju v Trstu (Belci, 1985, 86). Po ostrih napadih tiska je prišlo dne 30. maja 1934 do sestanka Deželne policijske komisije (Commissione Provinciale di polizia), ki so se ga udeležili najpomembnejši predstavniki Goriške province (goriški prefekt Salvatore Introna, goriški kvestor Epifanio Pennetta, prokurator Giuseppe Tripani in nekateri drugi). Na sestanku je bila prebrana analiza prefekture o stanju v goriškem semenišču in predlagana takojšnja konfinacija podrektorja Antona Rutarja in profesorja Carla Musizze. Anton Rutar in Jakob Brumat sta bila pred omenjeno komisijo zaslišana tudi osebno (ACDS, 4). Že v analizi, ki jo je dva dni pred zasedanjem omenjene komisije goriški kvestor Pennetta poslal predsedniku Deželne komisije za policijske opomine in konfinacijo, prefektu Introni, je strnil svoje razmišljanje v zanimive ugotovitve; *"Gre za dobro pripravljeno akcijo, ki se naslanja na organizirano propagando doma in v tujini; v tujini v obliki časopisnih kampanij in organiziranja subvencij za slovanske študente, katerih večina pripada revnim družinam in je na ta*

2 Fogarjev govor naj bi po navedbi iz poročila goriškega prefekta izdal renegat, gojenec Enrico Knafelc, ki je bil tudi eden od štirih izključenih dijakov.

način vzdrževana zastonj od antiitalijanskih organizacij; doma s širjenjem tajne propagande in izprijanjem mladih duš. Učinki direktiv, ki izhajajo iz tega centra protitiitalijanskih aktivnosti, se širijo po vsej Julijski krajini" (ACDS, 4).

Goriška prefektura je sicer vodila poseben dosje, v katerem so se zbirala "mesečna poročila o iredentističnih aktivnostih slovanske duhovščine." Poročila, ki so bila opremljena s stalnim naslovom (rubriko) "Attività del clero nella Provincia. Relazione mensile,"³ je pošiljala prefektu goriška kvestura. V poročilu prefekturi iz leta 1934, ki ga je prestregla organizacija na pošti, je goriški kvestor Pennetta opisal potek dogodkov v semenišču. Po njegovem mnenju naj bi bil center odpora proti raznarodovanju na Goriškem prav goriško bogoslovje. Ustanova "Seminario Maggiore" (Veliko semenišče) naj bi po zaslugi tržaškega škofa Fogarja postala celo "glavno poveljstvo slovanskega iredentizma" (AEB, 1, dok. št. 228). Tokrat je bila akcija političnih oblasti očitno precej usklajena z akcijo cerkvenih oblasti. Goriški kvestor je natančno opisal potek preiskave, ki jo je direktor semenišča Jakob Brumat sprožil proti tistim italijanskim gojencem, ki so časopisju izdali omenjeni govor škofa Fogarja v goriškem semenišču. Italijanske gojence naj bi ozmerjal celo z "izdajalci lastnih škofov" (*traditori dei propri Vescovi*) (ACDS, 4). Kvestor je prišel v poročilu do naslednjih sklepov: "Omenjeni [slovenski, op. E. P.] duhovniki so ravnali po ukazih tržaškega škofa. [...] V semenišču jih med učitelji in vodilnim osebjem lahko razvrstimo tako: uničujoča trojka, ki tvori vrhovni štab škofa Fogarja: duhovnik Musizza, duhovnik Rutar, duhovnik Brumat. [...] Drugi, manj agresivni, a tudi nevarni: duhovnik Pavlica, duhovnik Tul, duhovnik Toroš" (ACDS, 4).

V nadaljevanju poročila pri vsakem posebej utemeljuje nujnost policijskih kazni in zaključuje: "Glede na zgoraj povedano [...] predlagam duhovnika Rutarja in duhovnika Musizzo za konfinacijo, druge, tj. duhovnika Brumata, duhovnika Pavlico, duhovnika Toroša in duhovnika Tula, pa za policijski opomin. [...] Dodajam še, naj se kazen izreče s konfinacijo na otoke,⁴ saj bi lahko ti duhovniki sicer s celine emigrirali v Kraljevino Jugoslavijo, kjer lahko domnevamo, da jih bodo radi sprejeli in obdali z mučeniško avreolo" (ACDS, 4).

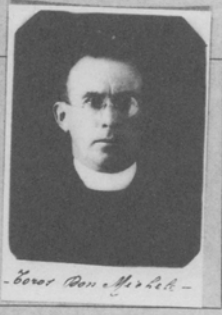
³ Delovanje slovanske duhovščine v provinci – mesečno poročilo.

⁴ Fašistična zakonodaja je omogočala preganjanje in zapiranje političnih nasprotnikov tudi brez dokazov oziroma zgolj na "podlagi suma". Tako je Zakon o javni varnosti, ki je bil sprejet leta 1926, predvideval "preventivno" kaznovanje oziroma policijsko ukrepanje proti posameznikom, nasprotnikom fašizma, ki jim konkretne krivde niso mogli dokazati. In sicer: 1. *diffida* = svarilo (izrečeno z namenom, da posameznik preneha z določenim obnašanjem ali dejavnostjo); 2. *ammonizione* = opomin (ki je sledil "diffidi" in ki je pomenil, da kaznovani ni smel zapustiti bivališča brez vednosti policije, ni se smel zadrževati v javnih prostorih (npr. v gostilnah), zanj pa je od sončnega zahoda do vzhoda veljala policijska ura, ko je moral biti doma); 3. konfinacija = prisilna izselitev na otoke ali druge samotne kraje pod policijskim nadzorom.

Cognome e nome Toros Michele
 Paternità e maternità fu Francesco e fu Giustina Caterina
 Luogo e data di nascita Mestana (Gorizia) 12-8-1884
 Professione o mestiere lavoratore in un'industria residenza Gorizia domicilio id.
 Colore politico Antifascista

CONNOTATI

Statura <u>media</u>	Naso { forma dimensioni	Collo { lunghezza groscezza
Corporatura <u>sottile</u>	Orecchio { forma dimensioni	Spalla
Capelli { colore <u>castano</u> forma foltezza	Baffi { forma foltezza colore	Gambe
Viso { colorito <u>bruno rosso</u> forma dimensioni	Barba { forma foltezza colore	Mani
Fronte { forma sporgenza dimensioni	Mandibola	Piedi
Sopraciglia { forma colore	Mento	Andatura
Occhio { forma dimensioni colore	Finchia	Espressione fisionomica
	Bocca { forma dimensioni	Abbigliamento abituale
		Segni speciali (cicatrici, tatuaggi, deformità, ecc.)

Toros Mich. - 1934

Avuto da Comita a 15. 6. 1934 col N. 04388
 inserita nell'album pericolosi: sì - no

Scheda biografica: sì - no
 Munito di carta d'identità (Art. 3 T. U. legge P. S.): sì - no

Sl. 1: Policijska kartoteka dr. Mihaela Toroša (ACDS, 1) (z dovoljenjem Centralnega državnega arhiva v Rimu).

Fig. 1: Police record of Dr. Mihael Toroš (ACDS, 1) (by permission of the Central State Archives, Rome).

Pred kazensko komisijo, ki so jo sestavljali prefekt, javni tožilec, kvestor, major krajevnih orožnikov, senior legije fašistične milice (MVSN) ter podkomisar za javno varnost, je Mihael Toroš stopil 12. junija 1934. Prefekt je zahteval najmanj "ammonizione", saj naj bi šlo za protifašistični element, ki je *"slovanskih čustev, nasprotnik zamenjave slovenskih z italijanskimi patri. Prikriva svoja čustva. Poučuje kanonsko pravo v malem semenišču"*⁵ (ACDS, 2). Glede njegovega nasprotovanja zamenjave slovenskih patrov z italijanskimi je izjavil, da je bil prepričan, da bodo slovenski patri uspešnejši v preprečevanju širjenja komunizma med prebivalstvom že zaradi boljšega poznavanja jezika. Nazadnje je Toroš dobil "samo" svarilo ("diffido") (Mlakar, 2007, 83).

DRUGA SVETOVNA VOJNA

Začetek druge svetovne vojne v Julijski krajini je že nakazal vse dileme in zadrege, ki so čakale katoliški tabor in duhovščino v Julijski krajini ob njenem koncu. Duhovniki so se v tem času držali ob strani, taka je bila po oktobru 1944 tudi zapoved s strani hierarhije in tudi nadškofa Carla Margottija. Engelbert Besednjak pa je kot politični voditelj krščansko-socialne sredine, potem ko je ugotovil, da je v vse-slovenskem prostoru položaj – kot se je izrazil *"zavožen"*, vsaj laični del svojih privržencev leta 1944 pozval k vstopu v Osvobodilno fronto.

Proti koncu vojne se je duhovščina v Julijski krajini znašla v trikotniku med antikomunizmom (ki bi praktično pomenil kolaboracijo), rapalsko mejo, narodno osvoboditvijo in priključitvijo (kar bi pomenilo odločitev za priključitev h komunistični državi) in poslušnostjo cerkveni hierarhiji (kar bi pomenilo delovati po navodilih cerkvenih oblasti, nadškofa Margottija, škofa Santina itn.). Mihael Toroš se v tej situaciji ni izpostavljal – vsaj virov ni o tem.

OB KONCU VOJNE

Za razumevanje stališč duhovščine do priključitve je potrebno seči precej nazaj, stališča v celotnem katoliškem taboru na Primorskem so bila namreč na eni strani rezultat omenjenega več kot polstoletnega zgodovinskega razvoja, na drugi pa izostritve v dilemo "za ali proti" v aktualnem trenutku, ob koncu vojne. Zgodovinski razlogi, ki so bili posledica daljšega časovnega obdobja, so:

- vloga duhovščine v nacionalnem gibanju pred prvo svetovno vojno, ki je imela predvsem na podeželju izrazito socialen in istočasno nacionalno-emancipacijski predznak;

5 Prepis policijskega dokumenta, ki govori o 31-ih slovenskih duhovnikih, predvidenih za "odselitev" (orig. allontanamento) ali eventualno zasledovanje s strani tajne policije v goriški nadškofiji z dne 29. junija 1934. Dokument je prestregla krščansko-socialna organizacija na pošti.

- po prvi svetovni vojni je oster nastop režima proti slovenski in hrvaški duhovščini potisnil duhovščino v opozicijo režimu;

- odnos Vatikana je imel za posledico tudi relativiziranje papeških izjav in enciklik o komunizmu. Enciklike (na primer *Quadragesimo anno* ali *Divini Redemptoris*) bi sicer že same morale zadoščati za podreditev navodilom cerkvene hierarhije in za radikalno nasprotovanje komunizmu;

- pri mnogih krščanskih socialcih in duhovnikih je že v tridesetih letih opaziti očiten dvom v pravilnost politike Vatikana tako na idejnem kakor na konkretnem političnem nivoju. Že v tridesetih letih v privatni korespondenci med duhovščino ne manjka tudi zelo kritičnih stališč do osebe papeža Pija XI.

Drugo skupino razlogov predstavljajo tisti, ki so nastali v aktualnem trenutku leta 1945:

- prvi razlog je bila nedvomno odločitev velike večine Primorcev za OF in za priključitev. Široki sloji prebivalstva so se na eni strani plebiscitarno izrekli proti Italiji, a mnogi tudi za komunizem in ne zgolj za Jugoslavijo. Delovati proti temu razpoloženju bi v danih okoliščinah za duhovščino pomenilo družbeno izolacijo;

- idejna bližina socializmu je pri krščanskih socialcih in duhovščini izvirala še iz dvajsetih let. Mnogi primorski duhovniki so se še vedno prištevali med krščanske socialiste in so ob tem ignorirali dejstvo, da je ne le usmeritev, ampak tudi sam termin "krščanski socializem" izrecno prepovedala že okrožnica *Quadragesimo anno* maja 1931;

- upoštevati je potrebno nasprotno akcijo italijanskega klera (že med vojno in posebno ob njenem koncu) – npr. Carla Margottija in še posebej Antonia Santina, pa tudi drugih italijanskih cerkvenih dostojanstvenikov. Ti so se po kapitulaciji Italije tudi na mednarodni ravni aktivno vključili v prizadevanja za ohranitev rapalske meje. Cerkevno vodstvo tržaške škofije je npr. pričelo široko mednarodno politično akcijo v korist Italije. Že to dejstvo samo je na drugi strani legitimiralo prizadevanja slovenske in hrvaške duhovščine in njihovo politično angažiranje v nasprotni smeri;

- glede nacionalne opredelitve duhovščine gre razumeti tudi aktualno zavest o ključnem in po mnenju mnogih tedanjih akterjev neponovljivem zgodovinskem trenutku, kot ga je formuliral Engelbert Besednjak že januarja 1941: "*Sedaj, ali mi rešitve več ne doživimo! Vedite, da tako ne mislite samo vi in mi, temveč vsi, ki politično gledajo na svet*" (AEB, 1, dok. št. 24). Ali kot je o tem zapisal duhovnik Virgil Šček leta 1945: "*Zares edinstvana prilika! Ali zdaj ali nikoli! Gre za končnoveljavno usodo Primorske. In če nam bodo na konferenci kaj vzeli, ne bodo vzeli vladi, ampak Jugoslaviji [...]*" (Troha, 1998, 153). Ali Anton Požar: "*v času, ko se odloča usoda Primorske, slovenski duhovniki odločno izrekamo za Jugoslavijo, kajti režim se bo spremenil, državne meje pa bodo ostale*" (Simčič, 1986, 146);

- duhovščina se je ob koncu vojne vse bolj nahajala v položaju, ki je bil v relaciji do oblasti na poseben način podoben razmeram v času pod Italijo – seveda s ključno

razliko – ljudstvo je bilo zdaj večinoma na strani oblasti. V jezi je po prvih ekscesih lokalnih revolucionarnih oblasti na primer monsinjor Alojzij Novak v Črnučah komentiral navdušenje ljudi nad Osvobodilno fronto: "*naj ljudje poskusijo malo te juhe, ki so si jo sami skuhali, ko naših začetnih opominov niso sprejeli za dobro [...]*" (Tavčar, 1997, 120).

Ob koncu vojne se je izbira izostrila v odločitev za jugoslovansko državo in komunistični režim ali italijansko državo. S to državo je imela duhovščina sedaj že več kot petindvajsetletne izkušnje, pri čemer (in ne nazadnje) pa tudi položaj v Italiji ni zagotavljal razvoja v smeri parlamentarne demokracije oziroma ni izključeval revolucije.

V vseh zgoraj naštetih dejstvih je potrebno iskati vzroke za odločitev skoraj vse slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini za podporo priključitvi k Jugoslaviji. Številna gesla, kot na primer "*Režimi ginejo, vlade se menjajo, domovina ostane*" ali "*Tito bo odšel, ostala bo Jugoslavija*" in podobna, so bila posledica nastalega položaja, v katerem je priključitev Primorske k Jugoslaviji vodila OF, ki so ji načelovali slovenski komunisti. S tem se je večina primorske duhovščine le stežka sprijaznila.

Zgodovinska paradigma je prisilila katoliški tabor in duhovščino na Primorskem v odločitev, ki je obsegala vse zgoraj navedene elemente in jih v trenutku opredelitve strnila v navidezno enotno stališče, ki se je kazalo v podpori priključitvi k Jugoslaviji. Tako je primorska duhovščina nastopila skoraj povsem enotno ob prihodu zavezniške razmejitvene komisije v Julijsko krajino v dveh spomenicah, ki ju je slovenska primorska duhovščina naslovila na zavezniško razmejitveno komisijo.

MIHAEL TOROŠ IN JUGOSLOVANSKI DEL GORIŠKE NADŠKOFIJE PO LETU 1947

Za obravnavo časa po drugi svetovni vojni je potrebno upoštevati naslednja dejstva:

- nemogoče je razumeti obnašanje in tudi določeno mero naivnosti vrste primorskih duhovnikov glede odnosa jugoslovanskih oblasti do Cerkev, če ne upoštevamo zgoraj opisanega razvoja v celotnem obdobju od leta 1918 do 1945;
- tudi dr. Mihael Toroš se očitno ni zavedal, da se za politiko "palice in korenčka" s strani oblasti, s katero je v obdobju svoje administrature hote ali nehote moral iskati sodelovanje, skriva jasen cilj – ločiti Cerkev v Jugoslaviji od Rima, ter jo spraviti v položaj, podoben tistemu, v kakršnem se je znašla pravoslavna cerkev pod komunistično oblastjo v Sovjetski zvezi;
- malokje v Evropi je UDBA uporabljala tako rafinirane metode pritiska in penetracije v cerkveno organizacijo kakor prav na Slovenskem;

- dejstvo je, da je s temi metodami tajna policija (UDBA) brezkompromisno prodrla v duhovniške vrste na Primorskem;

- posebne analize je potrebna prav vloga administratorja dr. Mihaela Toroša, ki se je znašel v zapletenem trikotniku med Vatikanom, (navodili, ki jih je prejemal prek msgr. Hurlyja) na eni strani, jugoslovansko škofovsko konferenco na drugi in nazadnje komunistično oblastjo, ki je od njega zahtevala, mu vsiljevala, oziroma izsiljevala – okrožnice, intervencije, namestitve in premestitve duhovnikov itn. To so bili ključni elementi "Toroševe administrativne linije" (AS, 1, dok. št. 0017917).

Iz arhivskega gradiva očitno izhaja, da nekateri med primorskimi duhovniki, kljub vsemu le niso povsem razumeli, da so edina praktično organizirana avtonomna družbena organizacija oziroma skupina izven totalitarnega sistema, ki česa takega seveda ni pripravljen trpeti (Režek, 2008, 215). Niso razumeli, da je cerkveni nauk tudi v idejnem smislu v temeljnem nasprotju z dialektičnim materializmom in niso razumeli, da v očeh komunističnega režima kot institucija predstavljajo ideološki steber reakcije, ki jo je potrebno brezkompromisno izločiti iz socialističnega družbenega projekta. Mnogi so novo oblast takoj po osvoboditvi v resnici sprva dojemali ne le v okviru misli, da "je vsaka oblast od boga" ampak še odločneje – da je "to končno naša slovenska oblast."

Prvi administrator jugoslovanskega dela goriške nadškofije je bil dr. Franc Močnik. Njegovo imenovanje na mesto administratorja poreško-puljske škofije ter jugoslovanskega dela goriške nadškofije, je bilo v škofijskem listu objavljeno 14. septembra 1947. Naslednjega dne, 15. septembra 1947, je na podlagi sklenitve Pariške mirovne pogodbe 10. februarja 1947, stopila v veljavo dokončna razmejitev med Jugoslavijo in Italijo, ki je razpolovila goriško nadškofijo.

Dr. Močnik se je zavedal namenov nove oblasti, pa tudi oblast se je dobro zavedala, kakšna so stališča administratorja – zato se ga je hitro in brez izbiranja sredstev znebila. Mesto administratorja je res moral zapustiti že po treh tednih. Za omenjene načrte oblasti je bil povsem neprimeren in iz jugoslovanskega dela goriške nadškofije je bil, kot vemo, izgnan že 12. oktobra 1947 (Rupnik, 1997, 298–300).

Mihael Toroš je stopil na njegovo mesto v začetku leta 1948. Za novo oblast je bil bolj sprejemljiv, bil je velik slovenski rodoljub, osebno pa, kot ga opisal zgodovinar Franc Rupnik, "povsem usmerjen v abstraktno pravniško miselnost" (Rupnik, 1997, 303). Prvi incident je dr. Toroš doživel že ob prihodu na mesto administratorja. V njegovem "zagovoru" pred Notranjim ministrstvom LR Slovenije je v zvezi z obtožbami, da oblasti o njegovem imenovanju sploh niso bile obveščene, odgovarjal: "*Apostolska nunciatura v Beogradu mi je sporočila, da sem od svete stolice imenovan za apostolskega upravitelja v jugoslovanskem delu goriške nadškofije. Podpisani sem smatral za svojo dolžnost, da o tem obvestim predsedništvo vlade in ministrstvo za notranje zadeve LR Slovenije. In to sem storil s priporočenim pismom. Ali je pa sveta stolica o svoji nameri obvestila vlado SFRJ oz. LR Slovenije, tudi meni ni znano. Toda*

jaz nisem sveta stolica. Jaz odgovarjam za svoja dejanja, a ne odgovarjam za dejanja svete stolice. To je jasno kakor beli dan. [...] Jugoslovanski del goriške nadškofije obsega celotno ali vsaj deloma sledeče okraje: Idrijo, Tolmin, Novo Gorico in Sežano. Sedež apostolskega upraviteljstva določi apostolski upravitelj, ki bo imel pri tem pred očmi dobrobit našega ljudstva. / Z odličnim spoštovanjem. / Smrt fašizmu – svoboda narodu. / Tovariš dr. Mihael Toroš, lr. / Apostolski upravitelj poreško-puljske škofije in jugoslovanskega dela goriške nadškofije" (AS, 1, dok. št. 0017971).

Poročilo enega tedanjih najboljših poznavalcev goriških cerkvenih razmer, sicer agenta UDV, takoj po Toroševem nastopu pravi: "Toroš je preveč za režim oziroma za razpoloženje na Primorskem. Govori, dajte cesarju kar je cesarjevega. Tudi ljudska oblast je od Boga. 70% je to iskreno, 30% je to iz strahu. Izredno kritizira Močnika, pravi, da se je nepravilno ponašal. Jaz bi – pravi Toroš – organiziral ob priključitvi Primorske tedeum po vseh cerkvah. Glede generalnega vikarja je Toroš imel tri predloge [...] Toroš bi rad imel malo semenišče. Za sedež semenišča misli na hišo kapucinskega reda pri Sv. Križu na Vipavskem, kjer je samostan, dovolj prostora, nekaj vinograda, zemlje itd. Je pripravljen za voditelja semenišča imenovati Bajta. Garantira za vzgojo gojencev v patriotskem duhu. Razgovarjal sem parkrat s Torošem. Dr. Toroš ni neumen, čeprav sem ga v začetku za politična vprašanja smatral za ignoranta. Zanimivo je, da ni hotel iti razgovarjati z nuncijem. Postavlja Takole:

1. nuncij me ni poklical
2. kaj naj govorim z njim, ko vem kaj želi. Njemu je lahko govoriti, ko ga ščiti diplomatska viza. Do Amerikancev nimam zaupanja, hočejo borbo in ne pomislijo, da bomo nastradali.
3. Ne more mi nič povedati, ker ne pozna razmer pri nas.
4. Vlada in UDB-a bo mislila, da imam nekaj z nuncijem, da sem šel po direktive" (AS, 3).

Poročilo visokega vira znotraj obveščevalcev UDV iz maja 1948 o njegovih stikih z Margottijem pravi: "Toroš je poslal Margottiju pismo v latinščini, v katerem od škofa zahteva, da mu pošlje seznam in naslove vseh duhovnikov, ki so emigrirali v Italijo iz Jugoslavije. V pismu mu je tudi napisal, da ima on pravico poklicati te duhovnike nazaj. Margotti mu je odgovoril, da spadajo duhovniki sicer pod njegovo jurisdikcijo, da pa nikogar ne more siliti, da se vrne. Vendar mu je sezname poslal. Vse to bom dvignil pri Torošu in vam prinesel. Sedaj pripravljam [sic!] tudi pridigo, ki jo bo imel Toroš za proces v Ljubljani" (AS, 2).

UDV se je previdno približevala novemu administratorju. Iz teksta je razbrati, v kakšnem vzdušju so potekali ti prvi stiki med administratorjem in najvišjimi uslužbenci UDV in tudi kakšna sredstva je UDV pri tem uporabljala in kakšno vlogo so igrale raznolike obtožbe na račun preteklosti. Poročilo visokega agenta UDV z dne 23. aprila 1948 navaja: "Ko smo začeli razčiščevati njegov odnos do Margottija in

mu navedli, da je bil med prvimi, ki se je po Margottijevem ukazu začel nositi "ala romana" in je postal kanonik takrat, ko je Margotti druge slovenske bogoslovne profesorje poslal v internacijo, je vzkipeł in začel grabiti po klobuku. [...] 'Jaz sem Vaš, jaz ljubim Titovo Jugoslavijo, Margotti je fašist.' Izjavil je, da nam to govori zaupno, da pa nas prosi naj ga ne kompromitiramo, ker drugače ga Vatikan odstavi, kar ne bi bilo v našem interesu. [...] Ko mu je bilo predloženo, da nam da svojo izjavo tudi v pisni obliki, je bil takoj pripravljen. Izjavil je tudi, da bo podprl akcijo duhovnikov, včlanjenih v OF, da pa se mora poprej seznaniti z njenim programom" (AS, 1, dok. št. 0017940).

NAČRTI OBLASTI

V času od leta 1945 do leta 1953 je bila Cerkev na udaru v vsej Jugoslaviji. Prav posebno politiko je nova oblast izvajala do semenišč, v katerih se je (ali naj bi se) vzgajal duhovniški podmladek. Z oviranjem študija bogoslovja je nameravala kar se da zmanjšati število študentov teologije. Načrt je, npr. za teološko fakulteto v Ljubljani v semestralnih počitnicah leta 1949, predvideval "obdelavo gojencev" (kot so temu takrat rekli v udbovskem jeziku), s ciljem: "1. Zmanjšati število gojencev na minimum, 2. Vsak bogoslovec, ki je dokončal študij in zapušča semenišče mora biti naš sodelavec, ali vsaj vključen v aktivno dejavnost CMD" (AS, 1, dok. št. 0016982).

V ta namen je UDV okrepila t. i. agenturo na fakulteti. "vrbovala" je gojence, zbirala informacije, na podlagi katerih je gojence pošiljala na t. i. "družbeno koristno delo" (dejansko je bil to zapor s prisilnim delom), z različnimi metodami zapeljevala gojence in jih silila k opustitvi študija ali sodelovanju z UDV itd. In res se je samo na ljubljanski Teološki fakulteti, ki jo je leta 1949 obiskovalo 58 bogoslovcev, z njimi ukvarjalo tudi 11 vrinjencev UDV, ki so delovali med samimi bogoslovci, duhovniškim kadrom in med laičnim osebjem. Dogajanje na fakulteti pa je spremljalo še mnogo več civilnih agentov izven fakultete (AS, 1, dok. št. 0016982).

Načrt v zvezi z ustanovitvijo malega semenišča na Primorskem za katerega si je Toroš prizadeval pa spominja že kar na poglavje iz kakega trilerja. V navodilih UDV za goriško oblast iz aprila 1948 lahko o tem preberemo načrt, ki presega raven kakega znanstveno fantastičnega romana iz žanra negativne utopije: "Glede vzpostavitve sedeža [administrature za jugoslovanski del goriške nadškofije, op. E. P.] je tov. minister pristal na frančiškanski samostan v Kostanjevici, ki bi ga bilo treba v smislu vašega svoječasnega predloga zato adaptirati. Pri tem je potrebno upoštevati naše operativne interese ter ustvariti vse pogoje, da bi v Toroševi sobi montirali prisluškovalne naprave, kot smo to že osebno razgovarjali. Obveščeni smo, da se je glede premestitve v Kostanjevico dr. Toroš že dogovoril z v. d. provincialom frančiškanskega reda dr. Romanom Tomincem. Ustanovitev malega semenišča bo zadevno uredilo predsedstvo vlade LRS. Čim bo izdano dovoljenje za ustanovitev bo naša

naloga, da preko Toroša uredimo, da bo za vodstvo semenišča in profesorje, Toroš nastanil izključno našo agenturo, preko katere bomo sprovajali v semenišču našo linijo. Poleg vzgoje semeniščnikov v duhu linije duhovščine OF bo naloga naše agenture predvsem da malosemeniščnikom prikazuje težave duhovniškega poklica tako, da se bo končno pred odločitvijo za vstop v semenišče v Ljubljano večina odločila, da prekinejo z nadaljnjim študijem. Vzgoja agenture bo namreč v semenišču tako kot se nakazuje v predlogu "težava", ker bo to predvsem mladina do 16 let, za katero je že izgovornjeno, da jih vzgajamo v špijone [...]" (AS, 1, dok. št. 0017917).

Pri metodah dela UDV je potrebno omeniti prav specifično mešanico balkansko-ruske radikalnosti in istočasne evropske rafiniranosti. V postopkih t. i. "vrbovanja", t. i. "utrjevanja vrbovke" oziroma t. i. "prevrbovanja", vedno znova najdemo načine, ki jih niti italijanska tajna policija ni izvajala nad primorsko duhovščino s tako radikalnimi metodami in tako brezkompromisno. V seznamu možnih ukrepov, ki naj se uporabijo za t. i. "vrbovke" oziroma izsiljevanje sodelovanja z UDV najdemo izsiljevanje z dogodki iz časa med obema vojnama pod fašizmom, iz časa druge svetovne vojne, izsiljevanje z družinskimi zadevami, materialnimi zadevami oziroma stiskami, izsiljevanje v primeru vedenja za prekršek v zvezi s cerkveno hierarhijo, do poskusov podkupovanja, poskusov zavajanja s strani žensk, vse do raziskovanja eventualne homoseksualnosti ali podtikanja moralno spornih predmetov in literature, itd.). Duhovniki so bili podvrženi denarnim kaznim za verbalne delikte, obremenjeni s posebnimi davki, klicani na vojaške vaje, pošiljani na t. i. "družbeno koristno delo", itn. Ta pritisk se je od konca vojne stopnjeval do leta 1952 in dosegel vrhunec, ko je tega leta prišlo do pretrganja odnosov z Vatikanom (Režek, 2008, 227).

Ko zgodovinar prebira stotine dokumentov, ki so v službi državne varnosti nastali v zvezi z delovanjem dr. Mihaela Toroša dobi občutek, da mu je njegov pravniško-formalni zorni kot, pogosto povsem zameglil pogled na celoto. Značilna je v tem smislu njegova drža ob montiranem procesu v Tolminu, ko je bilo marca 1952 na dolgoletne zaporne kazni obsojenih več njegovih duhovnikov in se v tej zvezi sploh ni oglasil v bran duhovnikov. Še bolj pa osupne njegov komentar v okrožnici po procesu, kjer je navajal zakone, ki naj bi jih obtoženci montiranega procesa kršili in nazadnje zaključil z mislijo, da *"kdor ne spolnjuje državnih zakonov je slab državljani"* (Rupnik, 1997, 300).

V tem času si je zelo prizadeval za vzpostavitev malega semenišča. Tako je 7. septembra 1949 pisal podpolkovniku UDV v Postojno: *"Spoštovani tov. Ppolkovnik / Odkar sem bil zadnjič pri Vas, se je moj položaj pred reakcijo poslabšal! Vi imate sedaj moč v rokah. Pohitite s pripravami za semenišče, da se moj položaj utrdi, da me reakcija še pred otvoritvijo zavoda ne strmoglavi. Prosim vas, pošljite mi načrt in proračun, da nato napravim potrebne korake za doseg kredita. / Bodite iskreno pozdravljeni! / Smrt fašizmu – svoboda narodu! / Tov. Dr. Mihael Toroš"* (AS, 1, dok. št. 0017946).

Poročilo visokega uradnika UDV dne 23. decembra 1950 pa pravi: "[...] je trdno na naši liniji in izgleda, da je njegova ambicioznost tako močna, da bi po daljših pripravih tudi ostal na mestu kot administrator in se ne pokoraval eventualnim ukrepom Vatikana s katerim bi ga hoteli odstaviti. V tem pogledu je potrebna naša nadaljnja utrditev preko agenture" (AS, 1, dok. št. 0017920).

Do tega ni nikoli prišlo. Očitno je v tej zapleteni poziciji na meji med grožnjo z njegovo zamenjavo (oziroma upokojitvijo) s strani Vatikana ter pritiskom oblasti Toroš nazadnje ostal na svojem mestu zato, ker je to po delni umiritvi razmer na relaciji cerkev – država v Jugoslaviji, tj. po letu 1953, ustrezalo vsem: v Vatikanu zato, ker do razkola, ki se je v najtežjem trenutku izgledal mogoč, ni prišlo, komunistična oblast pa se je na drugi strani zadovoljila z vzpostavljeno izjemno visoko stopnjo kontrole nad Cerkvijo. V enem od mnenj "Referata klera", kot so imenovali pristojni oddelek UDV lahko preberemo: "Vatikan je obveščen o gibanju negativno [tj. Cirilmetodijskem gibanju, op. E. P.] in budno čuva, da se duhovščina ne bi razklala. Duhovščina sama se Vatikana in njegovih kazni boji. Zato se je začel kompromis med duhovniki samimi, ki so stali nenadoma med obema ognjema. Vatikan bi rad imel organizacijo, ki je pokorna Vatikanu a ni sovražna oblasti. Bajt in njegovi tega niso bili zmožni, ker so od Vatikana predaleč. Škofne [škof Vovk v Ljubljani, op. E. P.], ker je Vatikanu preblizu. Zato je sprejel osebe v vodstvo in ni prepovedal delovanje takim, ki so prijatelji oblasti, pa so obenem vdani Vatikanu. Vatikan gre v smeri "minus malum" tudi v tem slučaju. Zdi se, da je Vatikan trenutno zadovoljen" (AS, 1, dok. št. 0017141).

Tem dejavnikom je po letu 1953 potrebno dodati še vrsto drugih, ki so posledica "širšega konteksta", tj. vrste zunanjepolitičnih in notranjepolitičnih sprememb:

- spremembe na globalni ravni, ki so nastopile s Stalinovo smrtjo v Sovjetski zvezi in s tem povezanim umirjanjem odnosov med SZ in Jugoslavijo. Slednja ni več dokazovala Sovjetski zvezi lastne pravovernosti (končala je npr. t. i. "ideološko vojno proti kmetom" in opustila prisilno združništvo), na drugi strani pa je prišlo tudi do postopnega umirjanja razmer na relaciji Katoliška cerkev – država;

- v jugoslovanskem kontekstu je najbrž pomembna tudi delna liberalizacija radikalne diktature, ki se je začela z ustavnim zakonom januarja 1953, ki je ukinjal ustavo iz leta 1946, ukinjal s tem najstrožji centralizem sovjetskega tipa in v prvih idejnih in političnih začetkih "delavskega samoupravljanja" v notranji ter "neuvrščenosti" v zunanji politiki, sprožil vsaj delno liberalizacijo partijske diktature (Pirjevec, 1995, 213);

- sredi 50. let je bilo že precej utrjeno prepričanje slovenske in jugoslovanske partijske elite, da bo socialistični model zmagovit in so "reakcionarne sile" (med katerimi je bila na prvem mestu kot rečeno Cerkev) tako ali tako same po sebi prisiljene na postopno družbeno usihanje in nazadnje odmrtnje;

- prevladalo je spoznanje, da nasilje vodi v slepo ulico (Režek, 2005, 1049).

SKLEP

Dr. Mihael Toroš je nedvomno zelo ilustrativna pojava znotraj cerkvene zgodovine na Primorskem, ko ga spremljamo v sosledju treh državno-pravnih okvirov, Avstro-Ogrskega, Italijanskega in Jugoslovanskega. Njegova prirojena in priučena pravno-legitimistična stališča, ki so pod Avstro-Ogrsko koristila njegovi uspešni znanstveni in cerkveni karieri so na veliki preizkušnji v času med obema vojnama, ko mu je bilo, kot slovenskemu duhovniku, legitimističen princip skoraj nemogoče uskladiti v normalen "modus vivendi" z državo in Cerkvijo.

S prihodom v socialistično Jugoslavijo pa je bilo z njegovo formo mentis popolnoma nemogoče uskladiti z okoljem v katerem se je znašel. Ob prihodu za administratorja jugoslovanskega dela Goriške nadškofije se očitno ni zavedal dobro kako zapletene so razmere, ki so – morda zgolj pravniško gledano – izgledale navidezno preproste. Svojo funkcijo si je predstavljal na preprost način – v sodelovanju z državo je videl rešitev vseh problemov, saj naj bi bila to vendar "naša jugoslovanska država" (kakor se je nešteto krat izrazil), država, na katero so čakali 25 let in ne glede na režim, ki ji vlada, naj bi z udejanjanjem gesla o dajanju cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je Božjega (saj naj bi bila vendar "vsaka oblast od Boga"), lahko računal tudi z uspešnim delovanjem Cerkve v novih razmerah. Pri tem se je temeljno motil, saj očitno ni pravilno razumel osnovne usmeritve nove oblasti ter njenih končnih namenov eliminirati katolicizem v slovenski družbi. In v tej zmoti se je lahko zanašal na politični instinkt (ki pa mu ga očitno ni manjkalo) in improvizacijo.

Tudi za večino ostale primorske duhovščine bi v vsej prvi polovici 20. stoletja ustrežal parafraziran nadimek "samorastniki". Naučili so se živeti brez trdne opore cerkvenih avtoritet v Vatikanu, brez podpore hierarhije v Julijski krajini in nazadnje celo brez priznanja naroda znotraj katerega so delovali. Nekakšni samouki-samorastniki, ki so se vedno znova in sproti morali opredeljevati do sicer "samoumevnih resnic", resnic, ki v resnici nikoli niso bile samoumevne. V pol stoletja primorske zgodovine so namreč izkusili, da civilne oblasti nimajo prav, ko kršijo najosnovnejše človekove pravice, da tudi nadškof nima vedno prav, da nazadnje tudi "ljudstvo" nima vedno prav in je narod brez t. i. "zdravega instinkta", da se npr. tudi Sveti oče lahko moti in da so "minus malum", "cum grano salis", in podobno, vse prepogosto njihovo edino vodilo. Vedno znova so bili prisiljeni iskati najmanjše zlo v kvadraturi kroga.

Mihael Toroš se je, deloma iz pristnega nacionalnega čutenja, deloma iz navivnosti, deloma pa iz ambicioznosti, v socialistični Jugoslaviji znašel "v igri z Leviatanom", v kateri ni imel nobenih možnosti. Nedvomno je precej sodeloval z oblastjo in tudi s službo državne varnosti. Ko je pristal na izročanje pošte, ki jo je dobival od upravitelja vatikanske nunciature v Beogradu, ali ko je nastavljal duhov-

nike na zahtevo oblasti, je gotovo že presegel meje dolžne lojalnosti (AS, 1, dok. št. 0017910). Vendar na drugi strani očitno ni prestopil meje, ki bi pomenila njegovo obsodbo s strani Vatikana.

V podobni igri se je znašlo mnogo primorskih duhovnikov, ki jih je nova jugoslovanska komunistična oblast, oziroma njen aparat UDV, z najrazličnejšimi prevarami, ukanami, izsiljevanji in maltretiranjem postavil v službo svojega aparata – včasih zgolj kot žrtev zasliševanj, včasih kot pisca občasnih, včasih rednih poročil, v katerih je moral ovajati sobrate, včasih kot informatorja in včasih celo kot agenta.

Nazadnje ni obstala niti Jugoslavija in niti komunizem – ostala je priključitev Primorske k Jugoslaviji, s čemer je bil edino mogoč nastanek samostojne slovenske države. In vendar ob vsem ne moremo spregledati najmanj dveh paradoksov:

- ne glede na zaostrovanje nacionalnih, političnih, pravnih, itd. razmer, ob vsakokratni menjavi državnega okvira (habsburška monarhija, fašistična Italija, socialistična Jugoslavija) Mihael Toroš v karieri (vsaj formalno) nenehno napreduje od kaplana (1910), vse do "škofovske časti" (1948);

- drugi, za zgodovinarja še dosti težje razločljiv paradoks pa se nam kaže v "rezultatih njegove administrativne linije" (če uporabim termin poročevalca UDV). Dejstvo je namreč, da je za njim "ostalo" kar nekaj za čas in razmere nikakor ne zanemarljivih uspehov – od npr. škofijske gimnazije v Vipavi do verskega lista "Družina", če omenim samo dva njegova največja dosežka. Za obe pridobitvi je zaslužen prav dr. Mihael Toroš in v tem smislu sledi njegovih prizadevanj lahko vidimo še danes. Morda pa le ni bil tako "pravniško kratkoviden"?

Dr. Mihael Toroš je umrl v frančiškanskem samostanu na Kostanjevici pri Novi Gorici, dne 29. decembra 1963. Pokopan je na Sveti Gori v grobnici poleg nadškofa Frančiška Borgije Sedeja.

DR. MIHAEL TOROŠ – A PRIEST FROM PRIMORSKA BETWEEN STATE AND CHURCH AUTHORITIES

Egon PELIKAN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: egon.pelikan@zrs.upr.si

SUMMARY

In this article a short biography of Dr. Mihael Toroš is presented as an illustrative example of the broader history of the Slovene clergy in Primorska during the period starting before WWI, spanning the time between the two wars, and ending after WW2 in the late nineteen-fifties. The first part of the discussion focuses on the position of the Slovene clergy in the Julian March under Fascist rule during the time

between the two world wars, while the second part outlines the fate of the Slovene clergy in the Yugoslav part of the Archdiocese of Gorizia in the period between 1945 and 1955.

The article exposes the dominant directives among the majority of Slovene clergymen in Primorska between the end of WW1 and the end of WW2. These directives had a major influence on the activities of the clergy following the end of WW2, and are discussed through the prism of Dr. Mihael Toroš. Within the scope of Mihael Toroš's biography, the author discusses Church history in Primorska as perceived through the relations between the church, the state and the individual. He finds that between 1918 and the end of the fifties, clergymen from Primorska found themselves in a certain "legislational vacuum", where Church legislation, state legislation, ethical norms, and current sets of values underwent radical changes and were subjects of loose definitions and even looser interpretations.

It is impossible to understand the fate of Dr. Mihael Toroš or the fate of the majority of the clergymen Primorska in socialist Yugoslavia after 1945 without first understanding the circumstances within the comprehensive time period previously mentioned. The biography of Dr. Toroš confronts us with the complex history of the Catholic Church in Primorska during one of the most complicated periods of history. In this sense, the biographical contribution is a source of questions which we will only be able to answer after new archive sources are analysed in more detail.

Key words: Mihael Toroš, Catholic Church, Primorska, Archdiocese of Gorizia, fascism, OVRA, WWII, clergy, socialist Yugoslavija, UDBA

VIRI IN LITERATURA

- ACDS, 1** – Archivio Centrale dello Stato (ACDS), Caselario politico Centrale (CPC), mapa št. 8, Toros Michele.
- ACDS, 2** – ACDS, CPC, mapa št. 8, Toros Michele. Poročilo goriške prefektore na Notranje ministrstvo v Rim z dne 7. junija 1934.
- ACDS, 3** – ACDS, CPC, mapa št. 3467, Musizza Carlo.
- ACDS, 4** – ACDS, CPC, mapa št. 4503, Rutar Anton. Poročilo goriškega kvestorja Epifania Pennette prefektu Salvatoreju Introni z dne 28. maja 1934.
- ACDS, 5** – ACDS, National Archives Washington, T-586, mikrofilm št. 102, dokument št. 027387. Poročilo z dne 15. decembra 1925.
- AEB, 1** – Arhiv Engelberta Besednjaka, dok št. 24.
- AS, 1** – AS (Arhiv Republike Slovenije), AS 1931, mfs, Republiški sekretariat za notranje zadeve (RSNZ), serija II, mikrofilm 002, dok. št. 0016982–0017971.

- AS, 2** – AS, AS 1931, RSNZ - mfs, tehnična enota 460, dok. št. 184–185. Razgovor z agentom, 31. maja 1948.
- AS, 3** – AS, AS 1931, RSNZ - mfs, tehnična enota 460, dok. št. 188. Razgovor z agentom dne 18. oktober 1948.
- Čermelj, L. (1965):** Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama. Ljubljana, Slovenska Matica.
- Jahresberichte (1898–1914):** Jahresberichte des K. u. K. Staatsgymnasium in Görz. Gorica.
- Apih, E. (1985):** Regime fascista e repressione nazionale ai confini orientali d'Italia. *Qualestoria*, 13, 1. Trst, 4–42.
- Belci, F. (1985):** Chiesa e fascismo a Trieste: storia di un vescovo solo. *Qualestoria*, 13, 3. Trst, 43–99.
- Juvančič, I. (1974):** Dr. Frančišek B. Sedej in fašizem. *Goriški letnik*, 1. Gorica, 98–112.
- Klinec, R. (1979):** Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Kralj, F. (2007):** Toroševa življenjska pot. V: Škulj, E. (ur.): *Torošev simpozij v Rimu. Celje - Rim - Ljubljana, Celjska Mohorjeva družba - Slovenska teološka akademija - Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti*, 47–54.
- Marušič, B. (1985):** O gimnaziji v Gorici, nekdanjem "ognjišču omike" za Slovence na Goriškem. V: Marušič, B.: *Primorski čas pretekli. Koper - Trst - Nova Gorica, Založba Lipa - Založništvo tržaškega tiska - Goriški muzej*, 129–152.
- Matta, T. (1983):** Come si sostituisce un Vescovo. *Aspetti dell'italianizzazione nella Archidiocesi di Gorizia (1929–1934)*. *Qualestoria*, 11, 3. Trst, 42–67.
- Mlakar, B. (2007):** Toroš kot objekt policijskega nadzora. V: Škulj, E. (ur.): *Torošev simpozij v Rimu. Celje - Rim - Ljubljana, Celjska Mohorjeva družba - Slovenska teološka akademija - Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti*, 81–89.
- Momigliano, A. (2008):** Dvoumni položaj biografije. *Monitor ZSA*, 10, 1–2 (27–28). Koper, 245–249.
- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Založba Lipa.
- Rebescini, M. (2006):** La biografia come genere storiografico tra storia politica e storia sociale. *Questioni e prospettive di metodo. Acta Histriae*, 14, 2. Koper, 427–447.
- Rebeschini, M., Verginella, M. (2008):** Zanimanje za biografijo. *Monitor ZSA*, 10, 1–2 (27–28). Koper, 241–245.

- Režek, M. (2005):** Ureditev odnosov z Rimskokatoliško cerkvijo. V: Slovenska novejša zgodovina. Druga knjiga. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino - Mladinska knjiga, 1049–1052.
- Režek, M. (2008):** Cuius Regio Eius Religio. The Relationship of Communist Authorities with the Catholic Church in Slovenia and Yugoslavia after 1945. V: Apor, B., Apor, P., Rees, E. A. (ur.): The Sovietization of the Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period. Washington, New Academia Publishing, 213–233.
- Rupnik, F. (1997):** Slovenska Cerkev na Goriškem med leti 1945–1965. V: Cerkev in družba na Goriškem. Gorica, Istituto di Storia Sociale e religiosa di Gorizia.
- Simčič, T. (1986):** Jakob Ukmar. Gorica, Mohorjeva družba.
- Tavčar, M., Pelikan, E., Troha, N. (1997):** Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947. Zbirka Viri. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Troha, N. (1998):** Slovenski primorski duhovniki in njihov odnos do novih slovenskih meja (1945–1947). Acta Histriae, 6. Koper, 139–156.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.